Alkalmazott mesterséges intelligencia (AMI)

http://www.mit.bme.hu/oktatas/targyak/vimibb01

OTTHON ÁTNÉZNI a 4. ea. ELŐTT!!! (2023. ősz)

Bizonytalan tudás, valószínűségszámítás

http://mialmanach.mit.bme.hu/aima/ch13

Jegyzet 13. fejezet

Előadó: Pataki Béla

a fóliák
Dobrowiecki Tadeusz és
Hullám Gábor anyagainak
felhasználásával készültek

https://www.esrcheck.com/2023/06/05/artificial-intelligence-ai-experts-sign-statement-on-ai-risk/

BME I.E. 414, 463-26-79
pataki@mit.bme.hu,
http://www.mit.bme.hu/general/staff/pataki

Bizonytalan tudás

Lehetséges okok

•„Lazaság/lustaság” **-** a részletes kapcsolatok megfogalmazása túl nehéz, a használatuk szintén nehézkes (véges erőforrások)

•Elméleti ismeret hiánya **-** adott problématerületnek az elméleti feltárása még nem zárult le, vagy soha nem lehet lezárni

•Gyakorlati ismeret hiánya **-** nem minden, a szabályokban hivatkozott, feltétel ismert a szabályok alkalmazásakor (pl. zajos méréseket végzünk, nem ismerjük a pontos értékeket, egyes értékeket egyáltalán nem ismerünk)

Bizonytalan tudás

- Példa:

$$\forall p.\, Tünet(p, Fogfájás) \rightarrow Van(p, Fogszuvasodás) \vee$$
$$Van(p, Ínysorvadás) \vee Van(p, Bölcsességfogn\acute{\acute{o}}) \vee \ldots$$

$$\exists p.\, Van(p, Fogszuvasodás) \rightarrow Tünet(p, Fogfájás)$$

- Fogfájás és fogszuvasodás közötti kapcsolat egyik irányban sem feltétlen logikai következmény. (Pl. több különböző oka lehet a fogfájásnak.)

- Az ágens tudása legjobb esetben is csak egy bizonyos mértékű hiedelmet jelent az adott állítással kapcsolatban.

Valószínűségi axiómák

1. Minden valószínűség 0 és 1 közé esik $0 \leq P(A) \leq 1$.

2. A biztosan igaz állítás valószínűsége 1,
   a biztosan hamis állításé 0. $P(\textsc{Igaz}) = 1$; $P(\textsc{Hamis}) = 0$

3. Diszjunkció valószínűsége: $P(A \vee B) = P(A) + P(B) - P(A \wedge B)$

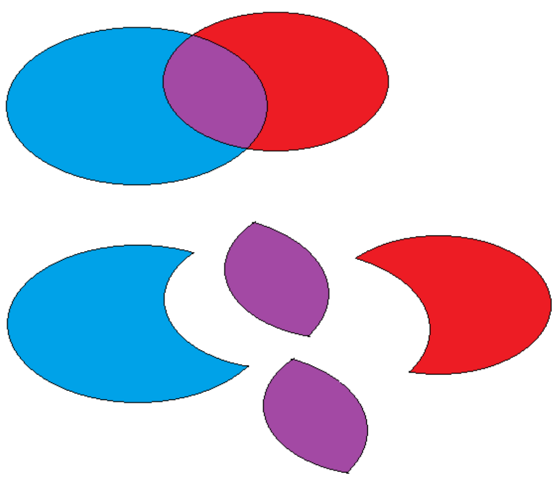

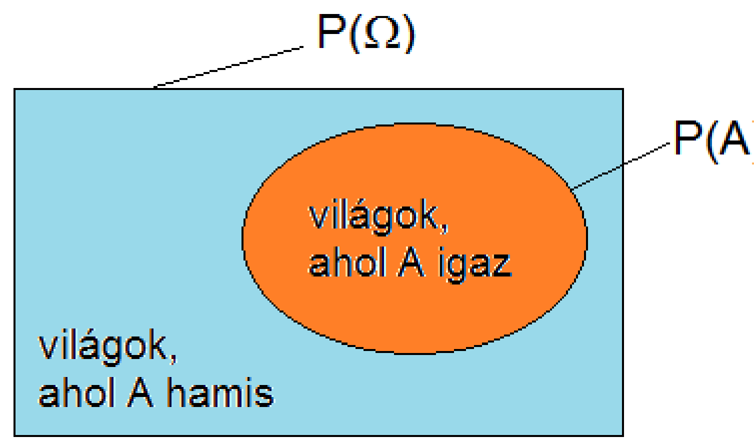

Valószínűségi axiómákból bizonyítható pl., hogy:

$P(\neg A) = 1 - P(A)$

$P(A) = P(A \wedge B) + P(A \wedge \neg B)$ stb.

Események – véletlen kísérlet

- **Elemi esemény:** minden lehetséges kimenetel ($e_1, e_2, \ldots, e_n$), amiről egy kísérlet elvégzése után eldönthető, hogy bekövetkezett vagy sem $e_1 \wedge e_2 \wedge \ldots \wedge e_n = \emptyset$
- **Eseménytér:** egy kísérlet összes kimenetele, az összes elemi esemény halmaza (Ω). $e_1 U\, e_2\, U \ldots U\, e_n = \Omega$
- **Véletlen esemény:** az eseménytér egy részhalmaza
- **Biztos esemény:** a kísérlet során biztosan (minden kimenetelnél) bekövetkezik.
- **Ellentett esemény**: akkor és csak akkor következik be, ha az eredeti esemény nem következik be

Valószínűségi állítások

binális **Esemény** = Igaz , P(Esemény = Igaz) rövid jelölés P(Esemény)

többértékű (kategorikus) Például az **Időjárás** az egyik értéket veszi fel az alábbi 4 lehetségesből {Napos, Esős, Felhős, Havazás}

P(Időjárás = Esős)

Folytonos változó Például **Hőmérséklet** = 22.1 ºC, **Hőmérséklet** < 22 ºC

P(Hőmérséklet < 22 ºC)

Feltételes valószínűség: P(A,B) = P(A | B) .P(B)

P(A | B) = P(A,B) / P(B)

Valószínűségi állítások átalakítása

Láncszabály: P(A,B,C,D,E) = P(A | B,C,D,E) P(B,C,D,E) =

= P(A | B,C,D,E) P(B | C,D,E) P(C,D,E) =

…

= P(A | B,C,D,E) P(B | C,D,E) P(C | D,E) P(D | E) P(E)

Teljesen általánosan:

$$P(X_1 X_2 X_3 \ldots X_N) = P(X_1 X_2 X_3 \ldots X_{N-1})\, P(X_N \mid X_1 X_2 \ldots X_{N-1})$$

$$= P(X_1 X_2 X_3 \ldots X_{N-2})\, P(X_{N-1} \mid X_1 X_2 \ldots X_{N-2})\, P(X_N \mid X_1 X_2 \ldots X_{N-1})$$

$$= \ldots = \prod_{i=2}^{N} P(X_i \mid X_1 X_2 \ldots X_{i-1}) \cdot P(X_1)$$

Bayes-tétel

$$P(A|B) = \frac{P(B|A)P(A)}{P(B)}$$

$$P(A_k|B) = \frac{P(B|A_k)P(A_k)}{\sum_{i=1}^{N} P(B|A_i)P(A_i)}, \quad \bigcup_{i=1}^{N} A_i = \Omega, \quad A_i \cap A_k = \varnothing$$

Miért fontos a Bayes-tétel?

Sokszor rendelkezünk kauzális (ok-okozati) tudással:

Ok | Okozat

Betegség	Tünet	$P(tünet \mid betegség)$
Tűz	Riasztás	$P(riasztás \mid tűz)$

Bayes-tétel

Viszont sokszor„ellentétes irányban” szeretnék következtetni, tehát evidenciák (tények, amik most következmények) alapján az ok(ok)ra

$P(betegség \mid tünet)$	Betegség	Tünet
$P(tűz \mid riasztás)$	Tűz	Riasztás

Bayes-tétel jelentősége

Lehetővé teszi a valószínűségi állítások átalakítását

- Így kiszámíthatóvá válnak nehezen becsülhető mennyiségek
- Oksági irány: általában könnyebb becsülni
- Diagnosztikai irány: általában nehezebb

Mi a Tünet létrejöttének valószínűsége a Betegség ismeretében?

Mi a Betegség kialakulásának a valószínűsége?

$$P(Betegség \mid Tünet) = \frac{P(Tünet \mid Betegség)P(Betegség)}{P(Tünet)}$$

Mi a Betegség meglétének valószínűsége a Tünet ismeretében?

Mi a Tünet létrejöttének a valószínűsége?

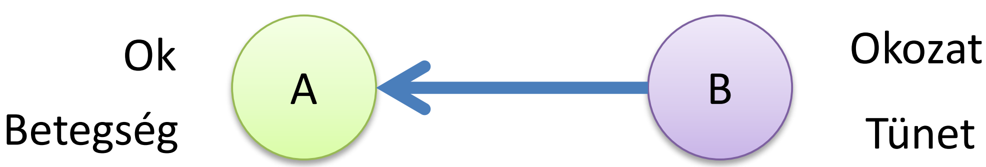

Bayes-tétel jelentősége

Mi a Tünet létrejöttének valószínűsége a Betegség ismeretében?

Mi a Betegség kialakulásának a valószínűsége?

$$P(Betegség \mid Tünet) = \frac{P(Tünet \mid Betegség)P(Betegség)}{P(Tünet)}$$

Mi a Betegség meglétének valószínűsége a Tünet ismeretében?

Mi a Tünet létrejöttének a valószínűsége?

a posteriori valószínűség (poszterior)

Likelihood

a priori valószínűség (prior)

$$P(A \mid B) = \frac{P(B \mid A)P(A)}{P(B)}$$

Normalizációs konstans

(lásd később)

1. példa:

Három betegség okozhatja a hajhullást: B1, B2 és B3. Mindhárom betegségben a népesség 10-10%-a szenved. Azt tapasztaltuk, hogy a B1 betegségben szenvedők 20%-nál lép fel hajhullás, a B2 betegségben szenvedők 30%-nál és a B3 betegségben szenvedők 50%-nál.
A vizsgált páciensnél hajhullást tapasztalunk. Mekkora valószínűséggel szenved az illető a B2 betegségben?

A.	**0,03**
B.	**0,023**
C.	**1,3**
D.	**0,3**

Az 1. példa megoldása

$$P(Betegség\,|\,Tünet) = \frac{P(Tünet\,|\,Betegség)P(Betegség)}{P(Tünet)}$$

$$P(B2\,|\,Tünet) =$$

$$= \frac{P(Tünet\,|\,B2)P(B2)}{P(Tünet\,|\,B1)P(B1) + P(Tünet\,|\,B2)P(B2) + P(Tünet\,|\,B3)P(B3)}$$

Mivel mindhárom betegség esetén azonos a P(Betegség) és a P(Tünet), ezért ugyanolyan arányt fog képviselni a három betegségre a $P(Betegség\,|\,Tünet)$, mint a $P(Tünet\,|\,Betegség)$. Tehát hajhullás esetén

$$P(B2\,|\,Hajhullás) = 0,3 \quad \text{azaz} \quad (30\%)$$

Bayes-tétel – műveletek

Az A lehetséges értékei: $\{v_1, v_2, v_3, ..., v_N\}$

$$P(A = v_k) = P_k \longleftarrow \text{jelölés}$$

$$P(A = v_k) \wedge P(A = v_j) = 0, \quad k \neq j$$

$$P(A = v_1) \vee P(A = v_2) ... \vee P(A = v_N) = 1$$

$$P(A = v_1) \vee P(A = v_2) ... \vee P(A = v_k) = \sum_{i=1}^{k} P_i$$

$$P(B) = \sum_{i=1}^{N} P(B \mid A_i) P(A_i)$$

$$\boxed{P(A \mid B) = \frac{P(B \mid A) P(A)}{P(B)} = \frac{P(B \mid A) P(A)}{\sum_{i=1}^{N} P(B \mid A_i) P(A_i)}}$$

Pl. ha A egy bináris valószínűségi változó:

$$P(A = 1 \mid B = 1) = \frac{P(B = 1 \mid A = 1) \cdot P(A = 1)}{P(B = 1 \mid A = 0) \cdot P(A = 0) + P(B = 1 \mid A = 1) \cdot P(A = 1)}$$

Bayes-tétel – műveletek

A nevező normálásra szolgál!

$$P(A_k \mid B) = \frac{P(B \mid A_k)P(A_k)}{P(B)} = \frac{P(B \mid A_k)P(A_k)}{\sum_{i=1}^{N} P(B \mid A_i)P(A_i)}$$

Ugyanis *B* bekövetkezése esetén (is) valamelyik A_k biztosan bekövetkezik, tehát:

$$\sum_{k=1}^{N} P(A_k \mid B) = 1 = \sum_{k=1}^{N} \frac{P(B \mid A_k)P(A_k)}{\sum_{i=1}^{N} P(B \mid A_i)P(A_i)} = \frac{\sum_{k=1}^{N} P(B \mid A_k)P(A_k)}{\sum_{i=1}^{N} P(B \mid A_i)P(A_i)}$$

Ezért gyakran nem is írjuk ki a nevezőt, csak jelezzük,hogy van egy normáló tényező (ami azt biztosítja, hogy 1 legyen az elemi események feltételes valószínűségeinek összege):

$$P(A \mid B) = \alpha \cdot P(B \mid A)P(A) \qquad \text{vagy} \qquad P(A_k \mid B) = \alpha \cdot P(B \mid A_k)P(A_k)$$

Együttes valószínűség-eloszlás

- Az együttes valószínűség-eloszlás P(X_1, ... ,X_N) minden egyes elemiesemény-kombinációhoz (állapothoz) valószínűséget rendel.
- Ha minden vizsgált valószínűségi változó diszkrét, akkor az együttes valószínűség-eloszlás leírható egy *N*-dimenziós táblázattal
- Egy cella = az adott állapot valószínűsége.

Például 3 szimptómát vizsgálunk – Sz1, Sz2,Sz3. Az összes olyan kombinációt megadjuk, hogy mekkora a valószínűsége, hogy mindhárom szimptóma fennáll: P(Sz1,Sz2,Sz3), az Sz1 hiányzik, de a másik kettő megvan: P($\neg$Sz1,Sz2,Sz3), az első kettő hiányzik, de a harmadik jelentkezik: P($\neg$Sz1, $\neg$Sz2,Sz3), ……

Együttes valószínűség-eloszlás

Írjuk le az időjárást két (egy bináris és egy ternáris) változóval:

időjárás: {napos, felhős},

hőmérséklet: {meleg, közepes, hideg}.

Akkor az együttes eloszlás P(*időjárás*, *hőmérséklet*):

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.1	.2	.1
Felhős	.05	.35	.2

- Mivel az elemi események egymást kizáróak, ezek együttes bekövetkezése szükségszerűen hamis tény.
- Az axiómákból következően: **a táblázat elemeinek összege 1.**

Marginális (és más) eloszlások

$$P(X,Y) = \sum_{z \in dom(Z)} P(X,Y,Z=z)$$

	Meleg	Közepes	Hideg
P(*hőmérséklet*) =	**.15**	.55	.3

	Napos	Felhős
P(*időjárás*) =	.4	**.6**

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.1	.2	.1
Felhős	.05	.35	.2

2. példa

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.1	.2	.1
Felhős	.05	.35	.2

Az előzőekben bemutatott együttes eloszlás alapján mit mondhatunk, a P(*hőmérséklet*| *időjárás* = Napos) feltételes eloszlásról?

A. Ha időjárás=Napos, akkor a
   Meleg valószínűsége 0,1 Közepesé 0,2 Hidegé 0,1
B. Ha időjárás=Napos, akkor a
   Meleg valószínűsége 0,15 Közepesé 0,55 Hidegé 0,3
C. Ha időjárás=Napos, akkor a
   Meleg valószínűsége 0,2 Közepesé 0,4 Hidegé 0,2
D. Ha időjárás=Napos, akkor a
   Meleg valószínűsége 0,25 Közepesé 0,5 Hidegé 0,25

(Marginális) és más - feltételes eloszlások

P(*hőmérséklet* | *időjárás* = Napos) =

Meleg	Közepes	Hideg
.25	.50	.25

Az összegük 1 kell legyen!

P(*időjárás*| *hőmérséklet*) =

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.67	.36	.33
Felhős	.33	.64	.67

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.1	.2	.1
Felhős	.05	.35	.2

(Marginális) és más - feltételes eloszlások

P(*hőmérséklet* | *időjárás* = Napos) =

Meleg	Közepes	Hideg
.25	.50	.25

P(*időjárás*| *hőmérséklet*) =

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.67	.36	.33
Felhős	.33	.64	.67

Az összegük 1 kell legyen!

	Meleg	Közepes	Hideg
Napos	.1	.2	.1
Felhős	.05	.35	.2

Együttes valószínűség-eloszlás

Jó hír: együttes eloszlás birtokában minden kérdésre kapunk választ, ami a benne szereplő véletlen változók viszonyára és tulajdonságaira vonatkozik.

Rossz hír: nemigen megy 10-nél több változót tartalmazó eloszlások megadása

$P(x_1, x_2, \ldots, x_N)$ esetén kell $2^N - 1$ független valószínűségérték, exponenciálisan növekvő számú valószínűség ismerete szükséges.

Térjünk vissza a tankönyv példájához:

$$\forall p.\, Tünet(p, Fogfájás) \rightarrow Van(p, Fogszuvasodás) \vee$$
$$Van(p, Ínysorvadás) \vee Van(p, Bölcsességfognő) \vee \ldots$$

$$\exists p.\, Van(p, Fogszuvasodás) \rightarrow Tünet(p, Fogfájás)$$

- Fogfájás és fogszuvasodás közötti kapcsolat egyik irányban sem feltétlen logikai következmény. (Pl. több különböző oka lehet a fogfájásnak.)
- Az ágens tudása legjobb esetben is csak egy bizonyos mértékű hiedelmet jelent az adott állítással kapcsolatban.

- Tegyük fel, hogy fogorvos a szondával (= a hegyes fémizé) beleakad a fogunkba.

Feltételes függetlenség

Mind a fogfájásnak, mind a szonda lyukba akadásának közvetlen (közös) oka lehet a fogszuvasodás.

Amint **tudjuk**, hogy fogszuvasodás fennáll, nem hisszük, hogy a szonda lyukba akadásának valószínűsége a fogfájástól fog függeni.

Hasonlóképpen, a szonda találata nem befolyásolja annak valószínűségét, hogy a szuvasodás fogfájást okoz.

$$P(Akad \mid Ffáj \wedge Fogsz) = P(Akad \mid Fogsz)$$

$$P(Ffáj \mid Akad \wedge Fogsz) = P(Ffáj \mid Fogsz)$$

A *Fogszuvasodás* ténye esetén a *Fogfájás* és *Akad* között fennáll a **feltételes függetlenség**.

(Ettől még pl. $P(Akad \mid Ffáj)$ vagy $P(Ffáj \mid Akad)$ értelmes!)

Gyakran célszerű valami mögöttes közös okra gyanakodni, mert az, hogy két dolog összefüggeni *látszik*, nem jelenti azt, hogy ok-okozati összefüggés van köztük. Néhány bizarr „összefüggés”

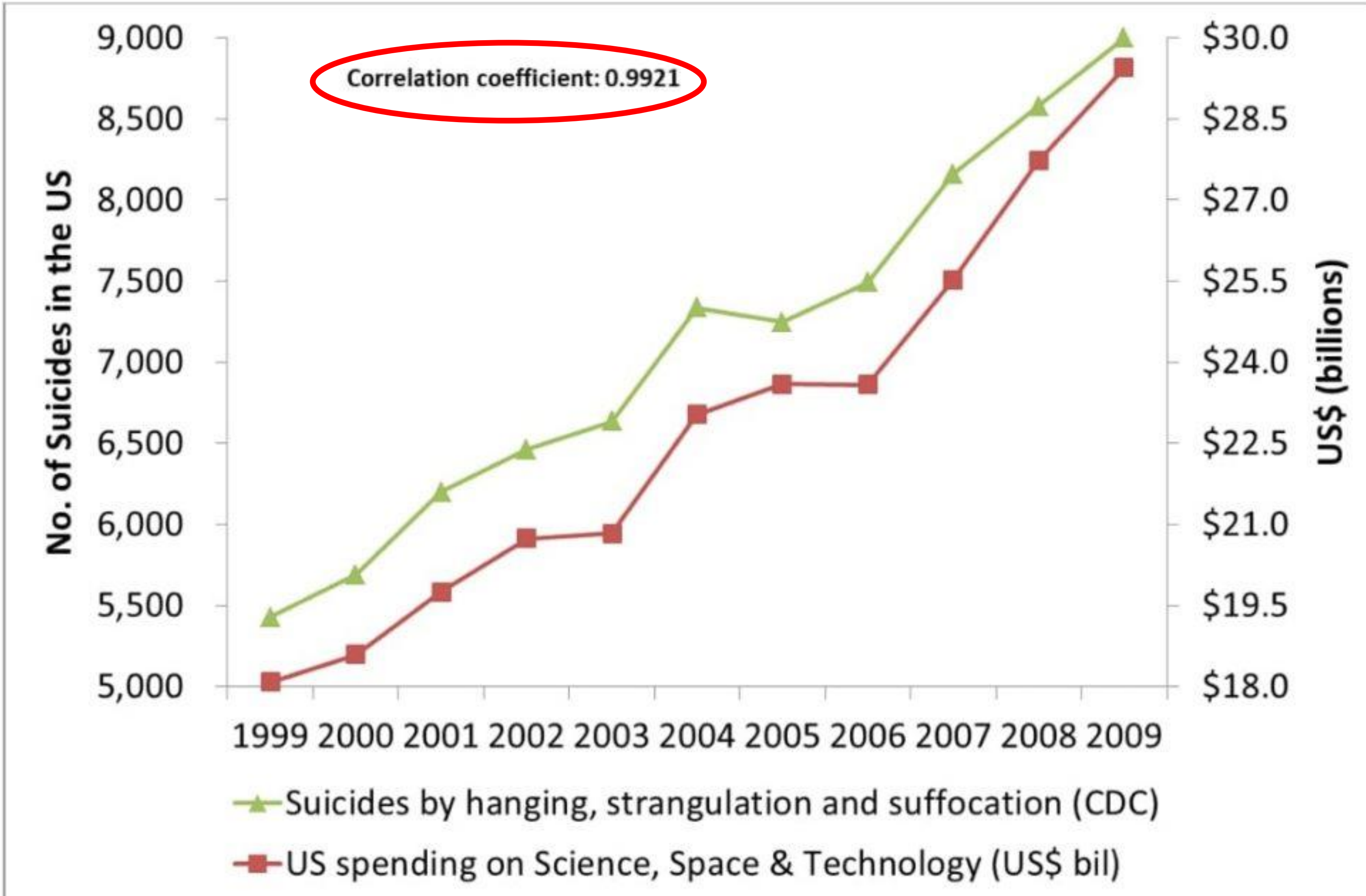

Több mint 99%-os korrelációt mutat az USA-ban a tudományra költött pénzek és bizonyos típusú öngyilkosságok adatsora… (http://www.tussursilk.com/tag/causation/)

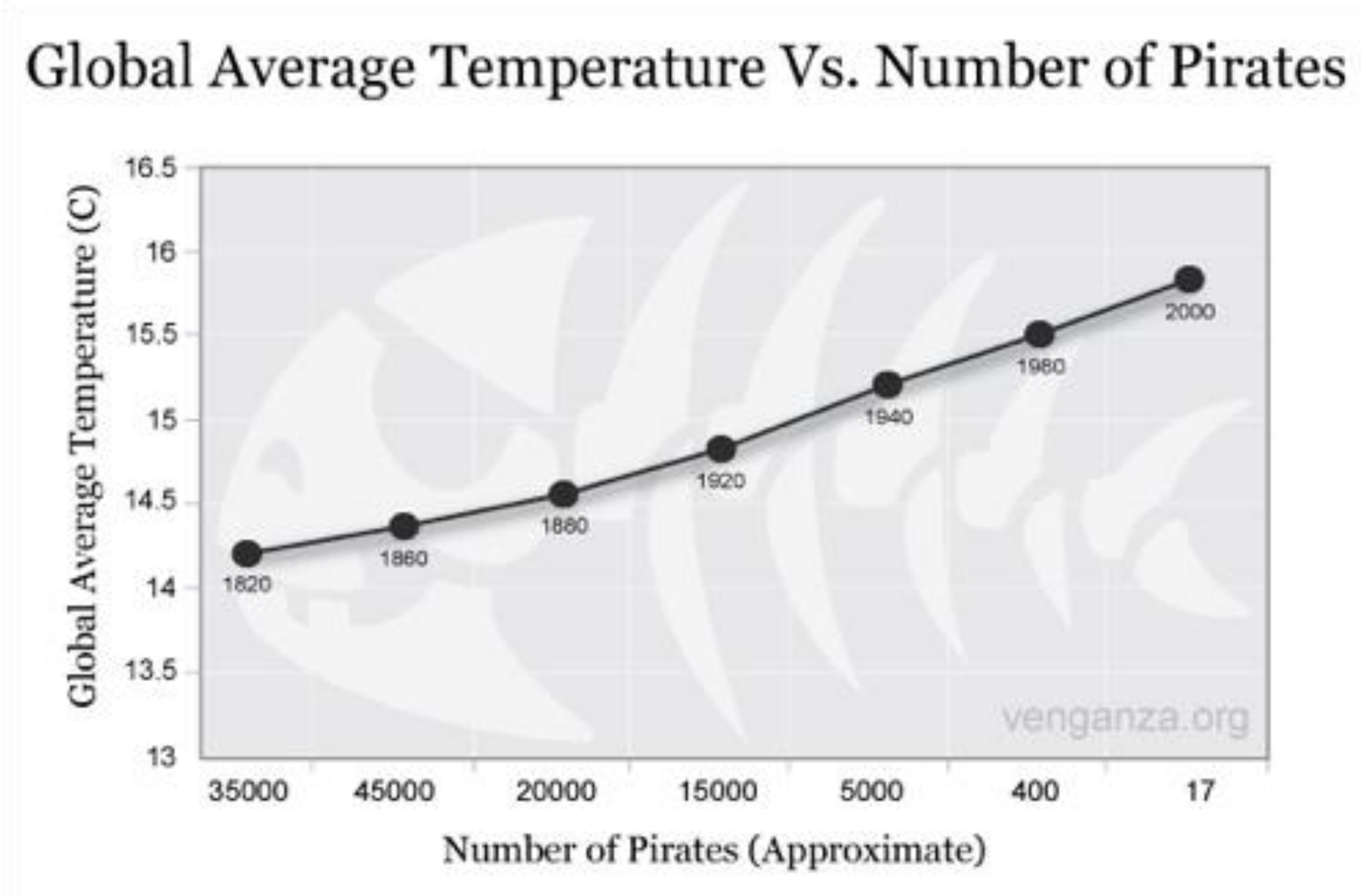

Ez is ölég bizarr…. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:PiratesVsTemp(en).svg

Az előző kettő simán buta látszat, ez viszont mutatja, hogy van egy közös mögöttes ok

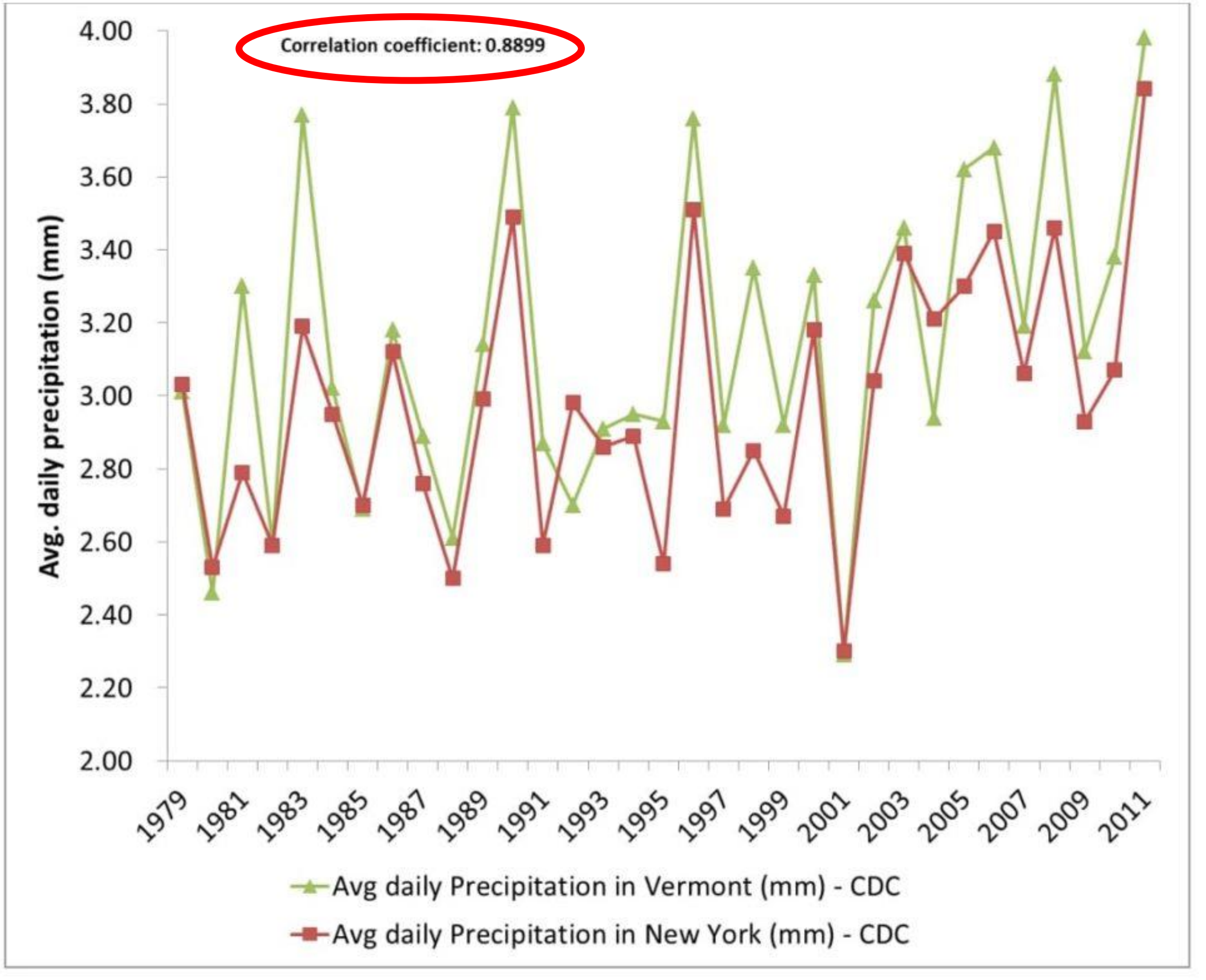

New York és Vermont határos államok – nyilván nem az egyikben esett csapadék az oka a másikban esett csapadéknak, hanem ugyanazok az időjárási körülmények hatnak a két helyre – közös okuk van.

Feltételes függetlenség

$$P(Fogszuvasodás)$$

$$P(Akad \mid Fogsz) = \begin{bmatrix} P(Akad \mid Fogsz = 1) \\ P(Akad \mid Fogsz = 0) \end{bmatrix}$$

$$P(Ffáj \mid Fogsz) = \begin{bmatrix} P(Ffáj \mid Fogsz = 1) \\ P(Ffáj \mid Fogsz = 0) \end{bmatrix}$$

Feltételes függetlenség - alkalmazás

$$P(Fogsz \mid Ffáj \wedge Akad) = P(Fogsz \mid Ffáj, Akad) =$$

$$= \frac{\boxed{P(Ffáj \mid Fogsz \wedge Akad)} \cdot P(Fogsz \wedge Akad)}{P(Ffáj \wedge Akad)} =$$

$$= \frac{\boxed{P(Ffáj \mid Fogsz)}}{P(Akad \mid Ffáj)} \cdot \frac{P(Akad \mid Fogsz) \cdot P(Fogsz)}{P(Ffáj)}$$

$$P(Akad \mid Ffáj \wedge Fogsz) = P(Akad \mid Fogsz)$$

$$P(Ffáj \mid Akad \wedge Fogsz) = P(Ffáj \mid Fogsz)$$

$$P(Fogsz \mid Ffáj \wedge Akad)$$

$$= P(Fogsz) \frac{P(Ffáj \mid Fogsz)}{P(Ffáj)} \frac{P(Akad \mid Fogsz)}{P(Akad \mid Ffáj)}$$

?

Normalizálás

Még mindig kérdéses a: $P(Akad|Fogfájás)$?!

- várhatóan figyelembe kell venni a tünetek összes lehetséges párosítását (hármasait, stb.), valóságban ez a kifejezés kiesik: a nevezők szorzata: $P(Akad|Fogfájás)\ P(Fogfájás) = P(Akad)$

Ezt az un. **normalizálással** kiküszöbölhetjük, feltéve, hogy pl. a $P(Akad|Fogszuvasodás)$-t megbecsüljük, vagy megmérjük (gyakorisággal).

$$P(Fogsz|Akad) = \frac{P(Akad|Fogsz)P(Fogsz)}{P(Akad)}$$

$$P(Fogsz|Akad) \sim P(Akad|Fogsz)P(Fogsz)$$

Normalizálás

$$P(Fogsz \mid Akad) = \frac{P(Akad \mid Fogsz)P(Fogsz)}{P(Akad)}$$

$$P(Fogsz \mid Akad) \sim P(Akad \mid Fogsz)P(Fogsz) =$$
$$= \alpha P(Akad \mid Fogsz)P(Fogsz) = C_1\alpha$$

$$P(\neg Fogsz \mid Akad) = \frac{P(Akad \mid \neg Fogsz)P(\neg Fogsz)}{P(Akad)} =$$
$$= \alpha P(Akad \mid \neg Fogsz)P(\neg Fogsz) = C_2\alpha$$

$$P(Fogsz \mid Akad) + P(\neg Fogsz \mid Akad) = (C_1 + C_2)\alpha = 1$$

$$\alpha = (C_1 + C_2)^{-1}$$

Lehetséges problémák

- Az a priori feltételes és együttes valószínűségek begyűjtése nehéz és költséges
- Az emberek rossz valószínűségbecslők
  (ha nem az események gyakoriságából próbálunk becsülni, hanem szakértőket kérünk szubjektív becslésre)
- A Bayes-szabály sok számítást igényel